

УДК 94:316.462(47+57)(477)-058.232.6"18/19"

Т. В. Винарчук

РОСІЯНИ ТА ІМПЕРСЬКЕ ПАНУВАННЯ В УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Автор ставить завдання на підставі аналізу українського фольклору та етнографічних матеріалів охарактеризувати уявлення українських селян про росіян та імперську владу. У результаті вивчення джерел автор переконує, що українські селяни усвідомлювали відмінності від росіян у мові, культурі, побуті, господарських традиціях. Також українські селяни у фольклорі висловлювали незадоволення наслідками імперського панування: знищенням Запорозької Січі, покріпаченням, захопленням російськими поміщиками українських земель.

Ключові слова: національна свідомість, уявлення українських селян, самоідентифікація, символічний міжнаціональний кордон, українське державотворення, українська інтелігенція.

Постійне звернення до минулого досвіду державотворення та становлення нації зберігає провідні позиції в історіографії будь-якої зарубіжної країни. Українська історіографія не складає у цьому виняток. Виклики сучасного буття українського суспільства звертають увагу істориків на подібні питання у минулому, тому на порядок денний серед інших актуальних проблем постало питання міжнаціональних відносин та формування національної свідомості.

Вчені неодноразово підкреслювали, що уявлення про інші етнічні групи є важливим компонентом національної самоідентифікації, що сприяють встановленню символічних культурних кордонів між спільнотами. Також їх аналіз дозволяє визначити негативні та позитивні очікування від міжетнічних контактів, бачення перспектив та потенціал результатів різних форм взаємодії тощо. В межах даної публікації ми обмежимося спробою характеристики бачення українськими селянами росіян, що є цікавим насамперед в контексті вивчення формування національної самоідентифікації українців. Враховуючи той, факт, що українська інтелігенція початку ХХ ст., яка очолила процес національного державотворення, визначала рівень розвитку національної свідомості селян як недостатній, а також офіційну позицію Російської імперії, що українці не є окремою нацією, аналіз уявлень українців про росіян дозволить переосмислити деякі політичні міфи та історичні стереотипи.

Аналіз світогляду української інтелектуальної еліти, що очолила національно-визвольний рух та державотворення на початку ХХ ст., одразу займав належне місце серед пріоритетних завдань вивчення періоду Української революції. Цьому питанню присвячено чимало досліджень, які в цілому переконують у домінуванні в середовищі українських суспільно-політичних діячів початку ХХ ст. народницьких поглядів. Ми не будемо докладно зупинятися на характеристичних особливостях їх соціально-політичних та національних поглядів, проте акцентуємо увагу на тому, що представники народницького середовища не ставили питання про створення незалежної української держави, оскільки українська інтелігенція здебільшого не розраховувала на підтримку українського населення, насамперед, селянства [1, с. 137].

Сучасні вітчизняні дослідники намагаються критично осмислити аналітичну схему українського державотворення, яку запропонували самі ж активні громадсько-політичні діячі народницького напрямку періоду Української революції. Зокрема, професор Ф. Турченко на підставі вивчення широкого кола джерел, вважає, що з висновками про недостатню революційну активність українських селян та робітників можна погодитись лише частково [2, с. 37].

Варто зазначити, що не всі українські інтелектуали ХІХ – початку ХХ ст. категорично оцінювали свідомість українських селян як недостатньо сформовану або нерозвинену. Наприклад, авторитетний український мислитель М. Драгоманов висловлював застереження своїм сучасникам від упередженого підходу до українського селянства. Один із напрямків пошукової роботи цього українського вченого складало вивчення українського фольклору, який він збирав та ретельно аналізував. Отримані ним висновки давали підстави для гострої критики певних підходів тогочасних українських дослідників та громадських діячів.

Зокрема, М. Драгоманов особливу увагу звертав на усвідомлення українцями етнічної самотності та окремішності від росіян та поляків ще з ХVІІІ ст., що підтверджував численними прикладами із усної народної творчості: "Народ українській вже у ХVІІІ ст. ясно розумів свою осібність од Москви – і як осібної породи, і як осібної громади – майже так само, як він розумів в ХVІІ ст. свою осібність од Польщі, хоч з Москвою і не ділила його віра так, як ділила вона Україну од Польщі" [3, с. ХХ].

Український теоретик дискутував із українськими діячами, висловлював свою незгоду з їх поглядами на свідомість українського селянства. Він закликав українських громадсько-політичних діячів уважно переглянути свій підхід: "... дуже помиляються ті люде, котрі не бачучи в останні часи на Україні таких повстань, які роблять напр.. поляки, для того, щоб вибитись з під чужих держав та заложити знову свою, - й не бачучи серед українських мужиків ясної думки про потребу своєї держави, - виводять, що українці й не така осібна порода, як поляки, й не хочуть мати волі од чужинців. Ні, - українці таки осібна порода й навіть самі це добре знають, - вони не люблять і панування над собою чужих держав, - та тільки не мають думки про свою державу" [4, с. 17].

Доповнювали висновки М. Драгоманова також результати пошукової роботи тогочасних дослідників фольклору, зокрема, автора збірки "Українські людські вигадки" Опанаса Шимченка. Сам упорядник збірки народних оповідань у вступі поділився власними враженнями та думками щодо усвідомлення українськими селянами окремішності від росіян. Це усвідомлення насамперед набувало виразного окреслення та конкретизації в процесі міжнаціональних контактів, які в сільській місцевості були зумовлені здебільшого господарською діяльністю: "Найуперіди на се питанє треба сказати, що Українці, як бачимо з їх вигадок, вважають руських за народ окремиї, котрий приходить на Україну тільки на заробітки або й так... "блукати і тинятися", а потім вертається в свою Русею і оповідує про українські дива" [5, с. 2].

Водночас, аналіз того ж самого етнографічного матеріалу, на думку М. Драгоманова, засвідчує єдність української культури пори те, що українські землі у той період перебували під владою різних держав: "Це показує, що напроти всяких поділів українських людей між різними державами, – українська порода (національність) держиться як тіло осібне, дуже однакове в усіх своїх частинах, з однакими звичаями, однакими споминами, любов'ю й ненавистю" [4, с. 12]. Отже спільні теми, сюжети, герої, ідеї тощо українського фольклору переконливо доводили те, що усвідомлення українцями себе як спільноти на той період вже було достатньо сформованим, оскільки під владу різних європейських держав українські землі потрапили на різних історичних етапах. На період етнографічних досліджень М. Драгоманова вже тривалий час українські землі перебували під впливом різних політичних, соціальних, освітніх та релігійних систем, тому ми можемо припустити, що власне відносно стійку зрілу ідентичність українців імперським урядам не вдалося зруйнувати до XIX ст.

Уважні спостереження, щоденні порівняння на побутовому рівні переконливо вказували українським селянам як на спільні риси, так і на численні відмінності, що чітко визначало межу між Своїм та Іншим. Кмітливі анонімні селянські митці втілювали загальне бачення Іншого в народних оповіданнях, легендах, піснях. Влучні образи із найхарактернішими рисами, часто з гумором демонстрували народне розуміння відмінностей, позитивні або негативні риси з позиції цінностей української традиційної культури.

В етнографічних матеріалах, які збирали українські вчені XIX ст., знаходимо так звані символічні напади у формі глузувань над росіянами, в основі яких покладалися відмінності у мові, побутової культури, господарських традицій, стереотипів поведінки. Дослідники підкреслюють, що символічні напади насамперед мають значення як однієї із форм визначення культурних кордонів між спільнотами [6]. З одного боку, їх наявність в українському фольклорі не є унікальним явищем, а скоріше типовим та відповідає аналогічним явищам в культурі інших народів світу. В контексті загальних тенденцій світової культури подібні символічні напади не слід поспішати оцінювати однозначно та безпосередньо як прояв агресивності по відношенню до росіян. Але не слід також ними нехтувати та забувати, що вони свідчать про усвідомлення та розуміння окремішності українців та росіян, яке не нав'язувалося, а формувалося природно, впродовж тривалого часу, в процесі міжетнічних контактів у різних сферах життєдіяльності. Водночас, в українському фольклорі не акцентується увага на спільних рисах, культурних або господарських подібностей.

Наведемо кілька прикладів так званих символічних кордонів щодо росіян. Часто кумедні ситуації в народних оповіданнях виникають на ґрунті мовних відмінностей та непорозумінь. Наприклад, в оповіданні "Кавуни" українців розвеселило нерозуміння росіянами українського слова "цеп": "Чоловік побачив, що крадуть городину, а у той час молотив та ударив одного цепом: "От його й питають руські: "А чим ето мужик гнався?" А другий замість нього каже: "з цепом!". А третій "кой чорт – цеп! Воно таке як молотило!" А той, що вдарив по спині: "Да почом ти знаєш, што молотіло, може-ж і сеп, бо як сепнув, так досі в спині сепе!" [5, с. 11].

Подібні народні оповідання записав також М. Драгоманов, наприклад, у книзі "Малорусские предания и рассказы": "Загубив чоловік торбу, а в їй була сокира, ковбаса та паляниця, а москаль ішов ззаді та й найшов. Догоня того чоловіка, а той пита: "А шо ти не находив торбинки?" - "Какой?" - "А в їй сокира, ковбаса та паляниця". - "Є, нет! Я нашол мешок, в нем тапор, какое-то кручоное м'ясо та пирог". - "Є, це не моє" [7, с. 195].

Одним із негативних факторів формування української ідентичності українські діячі державотворення початку XX ст. називали спільність церковної структури росіян та українців. Українські сучасні дослідники також вважають, що єдина православна церква перешкоджала формуванню національної ідентичності та особливо усвідомленню окремішності українців від росіян. Негативна роль російської православної церкви в українському державотворенні достатньо обґрунтована в наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних істориків. Разом з тим, незважаючи на єдність церкви та цілеспрямоване нищення української релігійної традиції, певні етнографічні матеріали XIX ст. вказують на увявлення українських селян про "московського" попа як іншого, відмінного від свого звичного священика. Подібні сюжети українського фольклору привернули увагу упорядника збірки "Українські людські вигадки" О. Шимченка, у якого постало багато питань та сумнівів щодо їх достовірності. Дослідник визнав, що брак матеріалів не дозволяє здійснити детальний аналіз, попри те він більше схилився до визнання їх оригінального походження: "Ми найдужче хилимось до того, що зайшли вони до нас з Чернігівщини де наш народ жив в перемішку з московським, де поміж Москалями розповсюджене сектарство, і піп в личаках "з руських", котрий сам нічого не знає", се не справжній піп, а постановлений сектою, замість попа мужик, котрий звісно, міг правити "абедню" в личаках і приказувати нісенітницю" [5, с. 4].

Вважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому, що навіть у тогочасній інтелігенції виникали сумніви щодо можливого усвідомлення українськими селянами неоднаковості із росіянами у релігійній сфері. Але

факти засвідчують, що не все було так однозначно. І хоча на думку О. Шимченка мова йшла скоріше про протестантів, в опублікованих народних оповіданнях домінантним виступає етнічний сигніфікат, тобто описували насамперед росіян та їх релігійні відмінності, а не сектантів, або сектантів-росіян. Крім того, цей приклад яскраво демонструє висновки вчених, що у прикордонних зонах, там де відбуваються інтенсивні міжетнічні контакти, у результаті щоденних спостережень та порівнянь найяскравіше проявляються культурні відмінності, що сприяє швидшому формуванню ідентичності.

Гумористичні оповідання про російських священників також можна розглядати як свідчення про символічний культурний кордон. В українських селянських оповіданнях зустрічаємо образи неосвічених недолугих попів, які на думку українських селян не можуть навіть як слід службу правити. Наприклад, в оповіданні “З “подриганієм” громада російських вірян до новозбудованої зведеної церкви запросила “попа з руських, такого що нічого не знає він”. Під час служби священник оконфузився – у нього загорівся личак, він упав на підлогу і почав дригати ногами. Парафіяни подумали, що так само треба і їм робити. Вдома віряни дуже розхвалювали і попа, і службу: “Да харош, харашо править, хараша абедня була, з подриганієм!” [5, с. 10].

Висміювалося невігластво та недолугість в релігійних питаннях також самих російських селян: “Справили руські (великоруси – прим. Драгоманова) обчеством євангелію та пішли в церву; от піп і чита: “От Матвея святого євангелія чтеніє”. “Што ты, батька, от Матвея-то читаєш, ти читай от обчества” [7, с. 195].

Символічних нарікань зазнавало специфічне ставлення до роботи російських селян. Зокрема, з позиції української хліборобської культури росіяни безвідповідально ставляться до роботи, як наприклад, в оповіданні “Руські язикаті люди”: “Молотили у багатого козака три чоловіки руських. Намолотили зерна. Хазяїн і каже: “вишкребайте-ж гаразд тік, бо може або сніг, або дощ”. А руські: “Да не будет!” [5, с. 8]. Але незабаром завірюха та сніг пошкодили зерно. Не найкращими були й наймані робітники-росіяни. Так, після повернення із заробіток в Україні росіяни розповідали рідним: “Да хазяйва так нас полюбили, що за сім верст випровадили, да просили, просили, щоб на другий год не приходили!” [5, с. 12].

Не залишилися не поміченими відмінності у господарській традиції. Безумовно українське хазяйновите селянство жваво спостерігало за господарською діяльністю сусідніх селян-росіян. Повсякденне порівняння їх землеробської традиції із своєю вказувало на незрозумілі для українського хлібороба особливості. Серед селян поширювалися чутки, що росіяни в господарстві не використовують вила, що немало дивувало українців. В оповіданні “Вила” під час бійки українець вдарив росіянина вилами по спині, що ошелешило останнього: “Він прийшов у свою Русею і показує руським: “Вот как хахли хитро бьются: раз ударив, а два рубіжа набігло!”. А кацапня, сказано тобі, дивується та не йме віри” [5, с. 9]. До того ж у польових роботах росіяни не використовували волів: “Виміняв руський у нашого чоловіка за кобилу воли, так не вміє запрагати, - чув тільки, що кажуть: “шей” [5, с.10].

Негативно оцінювали українські селяни випадки крадіжок з боку росіян. В одному із оповідань негативний емоційний акцент підсилено тим, що стало предметом злочину. Так, росіянин вкрав із церкви кадильницю, “Євангеліє”, та чашу. Однак осуд викликало також й те, що його земляки обурювалися та не розуміли, за що злодія суворо покарали: “Віна то не большая: украл помахальню, да кліпотальню, да тот котел, што поп хахлов годує, та й повесили” [5, с.10].

О. Шимченко у передмові до збірки українських народних оповідань поділився власними висновками щодо тих негативних рис, якими наділяли росіян в українському фольклорі, зокрема, вони дуже запальні та роблять все абияк, чванливі, хоча і кмітливі [5, с. 5]. Підтверджує його висновки представлені у збірці народні оповідання. Так герої одного із них побачили, що козаки ласують кавуном, але росіяни не знали що воно таке, проте вирішили вкрати та спробувати кавун [5,с.5].

Індивідуалізм українських селян яскраво проявився як під час століпінської аграрної реформи, так і в роки більшовицької колективізації. В народних оповіданнях українців колективізм росіян не знаходить симпатії та схвальних оцінок, натомість гурти росіян-заробітчан представлено зневажливо – вони теняються і блукають безпорадні, голодні: “У ікономії робило багачко руських. Тільки двайнацятєро з них відорвалося і пішли *скрізь блукати*. Теняються вони день і – другий. Їсти хочеться” [5, с. 6].

На відміну від російських селян, які здебільшого вели господарство в умовах селянської общини, в українських селян під впливом індивідуальної форми господарювання сформувалися відповідальність за власні результати роботи, ініціативність, хазяйновитість. Тому із великими сумнівами українські селяни спостерігають за гуртом росіян, коли вони всі разом кидаються за сокирою: “... так вони замість того, щоб оден пішов на село сокири добути, усі одинацятєро пішли...” [5, с. 7]. Акцентувалася увага також на такому аспекті соціальної організації російських селян, як безсумнівне підпорядкування “старшому” та беззастережна віра в усе те, що він говорить. Наприклад, росіяни знайшли їжака, проте не знали, що це за тварина. “Дядя Семьон” на їх питання пояснив: “Се як що не ведмедюшка молодой, так голуб дикой” [5, с.11]. Подібні уїдливі образи дяді Семьона, ті дурниці, які він розповідає, те, як росіяни без жодного сумніву слухають його та вірять в ті нісенітниці, дають нам підстави для висновку, що українським селянам були не до вподоби в соціальних стосунках, такі явища як авторитаризм, патерналізм.

У наукових дослідженнях вчені вже неодноразово вказували на те, що відмінності в матеріальній культурі, побуті одразу помічали як іноземні так і російські подорожні. Насамперед, мандрівникам в око впадали зовнішні відмінності між українським та російським селом, а спілкування із населенням демонструвало різницю у звичаях, моделях поведінки тощо.

Особливу увагу в українських народних оповіданнях привертає негативне ставлення до змішаних шлюбів. Примітним є те, що мова йде не про шлюби між представниками різних релігійних конфесій, що

було б цілковито зрозумілим та звичним явищем в контексті світових культурних традицій. Справа у тому, що негативно оцінювалися шлюби із росіянами попри те, що релігійних ускладнень не існувало взагалі, оскільки обидва народи належали до однієї православної церкви. Подібними спостереженнями ділювся М. Драгоманов: “В губерніях Курській, Вороніжській, в степах Катеринославських, в Саратовщині села українські стоять проуч з московськими, а іноді одна половина села була московська (або як там кажуть руська), в друга українська, - і тут можна ясно бачити одміну життя людей обох пород, - котрі майже ніколи не женяться проміж себе, навіть коли між ними нема ріжниць і у вірі” [4, с. 9].

Факти упередженого ставлення до шлюбів між православними українцями та росіянами мають привернути увагу дослідників, оскільки вони вказують на те, що в подібних ситуаціях переважала етнічна, а не релігійна ідентичність. Безумовно більш обґрунтовані висновки можна робити після залучення більших обсягів матеріалів та їх детального наукового аналізу, але в межах даної публікації ми лише наголосимо на тому, що авторитетності народним запереченням шлюбів із росіянами у фольклорі надавало несхвальне ставлення також святих: “Перевертні то як батько, або мати руські, на тім світі їм міста не буде. Як прийдемо на той світ, то за москалів буде Микола, а за нас Юрій. То як іде москаль, Микола каже... каже: “мій” та бере його собі, а як наш, то Юрій собі бере, а як йде перевертень, Микола каже: “це мій”, а Юрій: “ні, мій” та й заведуться бунтуватися. А далі: “чим нам за его бунтуватися, хай оддамо его чортам”; та й проженуть в пекло” [7, с. 194-195]. Отже, за народними повір'ями змішані шлюби не схвалювали навіть святі.

Шлюби із росіянами не приносили добра також і панам. Так, в одному із народних оповідань селянин розказував про нещасну долю пані, яка вийшла заміж за москаля. В тому шлюбі пані не знайшла особистого щастя, натомість хитрістю чоловік-москаль позбавив її майна: “Захотіла за москаля заміж піти; от і взяла з ним шлюб; він же не був дурний, спочатку підбився її під ласку, потім поїхав у Москву тай запродав там якось усе жінчине добро своїй сестрі; ця приїхала, та усе й загарбала: і поля, і села! Прийшлося нашій пані бідувати на старість у мужичій хаті, а сини її то так, кажу, марно загинули” [7, с. 217]. Хоча традиційно селяни нарікають на панів та панщину в цій розповіді селянина по відношенню до ошуканої пані звучить співчуття, а її чоловіка-шахрая відверте засудження.

В українському фольклорі окрім відмінностей у побуті, культурі, мови втілилися також сюжети пов'язані із соціально-економічними аспектами імперської влади, а також певні політичні нюанси. Народна пам'ять представляє нам незадоволення від погіршення матеріального рівня життя українських селян і чітко пов'язує це із приходом російського панування.

У піснях українські селяни скаржилися на російську владу за загарбання їхньої землі. Це серйозне звинувачення, адже для селян земля – це основа добробуту та благополуччя. Наприклад, у циклі пісень “Москаль на Запорожжі і король (Карл XII) (1710-1711)” говориться про те, що Москва одразу почала вільні запорозькі землі ділити та роздавати панам:

*“Та ще не світ, та ще не світ,
Та ще не світає,
Та хитрий Москаль запорозьку землю
А кругом об'їжджає.
Ой, об'їхавши запорозьку землю,
Та й став степ межувати,
Ой, став городи, панські слободи,
По річках сажати”* [3, с. 77].

Поява московських панів принесла українським селянам ненависну неволю-кріпацтво, заведена ними панщина – ворожа, що позбавляє хліба та приносить гіркі сльози:

*“Ой, горе, біда, - не Гетьманщина:
Надокучила вража панщина!
Я на панщину йду, - торбу хліба несучу,
А із панщини йду, - дрібні сльози роню”* [8, с. 122].

Важка робота на панів, безправне положення, малоземелля – це далеко не повний перелік бід, які прийшли на українські землі разом із московським пануванням. Українські селяни в піснях скаржилися на те, що “москалики”, саме так частіше у піснях називали солдат російського війська), ставали важким тягарем для українського хлібороба, що у поєднанні із малоземеллям та панщиною ще більше розорювало селянське господарства.

У збірнику “Малорусские народные предания и рассказы” (Київ, 1876) селянин із Прилук в оповіданні “Рассказ крестьянина о старине и современности в 1862 р.” [7, с. 217-218] скаржиться на тогочасних панів. У бідканні селян на панів нічого дивного немає, але цей персонаж згадує давні часи, колишню “вольность” та достаток землі. Народна пам'ять зберігала спогади про період, коли селяни поступово заселяли вільні землі та користувалися правом “займанщини”. Українські селяни порівнювали свій тогочасний правовий статус та матеріальний стан із “вольною” давниною, про яку розповідали їх пращури в народних оповіданнях, легендах та піснях. Особливо примітним є те, що народна пам'ять також зберігала і час, коли ситуація почала змінюватися не на користь українських селян. Таким пунктом відліку став період Катерини, яка прислала якогось генерала, а з ним стали “присусіджуватися” інші, проте істотно ситуація погіршилася за часів генеральських дітей: “Діти ж пак його его подавались ледачі, приперли добре так, що багато в утікачі пішло!” [7, с. 218].

М. Драгоманов також відзначав те, що в уявленні українських селян стійко зберігався негативний образ російської імператриці Катерини II, яку пов'язували із поширенням на українських селян кріпацтва, збільшення повинностей та рекрутчину [4, с. 52]. Отже, у свідомості селян бідність, неволя асоціювалася із появою Катерини, тобто владою Російської імперії, а вольність та відносний достаток - із періодом, коли російських панів та імперської влади не було.

Втім оповідання селянина із Прилук привертає увагу не тільки усвідомленням зв'язку Катерини II із покріпаченням українських селян. Пам'ять про вільні часи постійно нагадувала українським селянам про те, що можливе інше життя, і це не просто якась вигадка, а реалії минулого. Ці спогади про більш щасливе життя пращурів закликала українських селян до протесту, хоча в оповіданні селянин згадує про пасивні традиційні форми, такі як втеча, проте у розмові він припускає і більш рішучі дії: "Людям після колишньої вольності так тяжко прийшлося, що якось були взяли тай пішли всі заразом геть! Бо обридло од сучих дітей напасти приймати. Аж з-за Києва завернули, до тієї старої ледадиці пані! Посіли ото знов... а тепереньки нікуди й іти! Навкруги станового та всякого іншого начальства до біса позаводилося. Може й справді прийдесться своєю землею, своєю кров'ю политу, викупляти!" [7, с. 218].

Таким чином, в народному оповіданні втілено загальне незадоволення панством, панщиною, безправним положенням кріпаків, і простежується співвідношення цих бід із російським пануванням у поєднанні із пам'яттю про заможніше та вільне минуле, а також висловлюються настрої протесту. Подібні факти ставлять низку актуальних питань перед сучасними дослідниками українського державотворення. Зокрема, чи можна оцінювати потенціал українського селянства як низький або задовільний? З одного боку, у фольклорі закарбувалося незадоволення українських селян тими порядками, які принесла Російська імперія, їх усвідомлення етнокультурного кордону із росіянами, готовність до протесту. З іншого боку, в українському фольклорі відсутні прямі заклики до повалення влади Російської імперії, проекти відновлення власної державності.

М. Драгоманов у своїй роботі "Нові українські пісні про громадські справи (1764-1880)" зазначав, що українське селянство навіть під час спалаху повстань не ставило завдання створення власної державності ні за часів польської, ні російської влади [4, с. 14].

Тут доречно замислитися над тим, які політичні програми було здатне формулювати неписьменне українське селянство без інтелектуального керування українських патріотичних освічених верств? Чи могло неписьменне селянство хоча без поверхових знань про основи організації держави та влади, правової та політичної систем тощо сформулювати чіткі політичні або державотворчі проекти, визначити форми боротьби, які б виходили за межі їх традиційного світогляду?

Не підтримує надмірні претензії української народницької інтелігенції щодо українського селянства початку ХХ ст. також відомий дослідник українського державотворення Ф. Турченко: "Українському селянству, як і іншим соціальним групам українського суспільства, цілком вистачало розуміння того факту, що Центральна Рада – їх власне національне представництво, яке необхідно підтримувати в рамках демократичних процедур, викликаних до життя революцією – на демонстраціях, з'їздах, сходах, виборах, національних світах тощо" [1, с. 37].

Не зважаючи на те, що у народній творчості відсутній аналіз державно-правового механізму Російської імперії, його порівняння із тогочасними європейськими зразками та безпосередні заклики до повстання проти уряду Російської імперії, позитивні емоції по відношенню до козащини практично завжди протиставляються негативним щодо дій Російської імперії. Прихильне ставлення до козацького минулого, Запорозької Січі свідчить про те, що українські селяни розділяли козацькі цінності, такі як воля, гідність, рівність, для них близькими були демократичні суспільно-політичні засади організації козацького життя. Наприклад, російські генерали "вражі пані", "єретичні сини" знищили "край веселий", "славне Запорожжя", проте в рядках пісні наголошується на тому, що про Запорожжя "не пропала слава" [3, с. 25].

Український фольклор містить достатньо фактів, які переконливо вказують на усвідомлення українськими селянами того, що українці мають власну мову, культуру, традиції, які їх відрізняють від російських селян. Селянство, що мало вкрай обмежені можливості здобувати хоча б елементарну освіту, фактично замкнене в уявленнях їх традиційного укладу, формулювало ідеї не в категоріях наукових, політичних, або державницьких, а в тих, які були зрозумілими насамперед для них. У який спосіб неписьменне селянство могло ще висловити свій протест, як не поетичними образами позитивних героїв, захопленням їхніми вчинками, протиставленням їх негативним образами? Критика у піснях та оповіданнях українськими селянами дій Російської імперії, конкретна вказівка на негативні наслідки політики російських царів, або діяльності поміщиків та чиновників, а також протиставлення їх героям гетьманам, козацьким ватажкам, можливо й були тими примітивними, початковим формами державотворчого аналізу, яким не вистачало інтелектуального спрямування національної еліти, у ролі якої виступала інтелігенція? Не зважаючи на те, якою буде відповідь на це питання після детальнішого аналізу та наукової дискусії, від висловлення незадоволення та протесту у поетичній формі перехід до активних виступів в реальному житті цілком можливий за умови організаційної сили, яка здатна мобілізувати та об'єднати суспільство.

Джерела та література

1. Турченко Ф. Микола Міхновський: Життя і слово. – К.: Генеза, 2006. – 320 с.
2. Турченко Ф.Г., Кривоший Г.Ф. Магістралі й глухі кути української революції // Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. (Проблеми, пошуки, узагальнення). – Запоріжжя: Просвіта, 1998. – С. 3-64.
3. Драгоманов М. Політичні пісні українського народу ХVIII -XIX ст. – Ч.1., Р.1. – Женева: Громада, 1883. – 136 с.

4. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764-1880). – К.: Друкерня акц.-ва “П. Барський”, 1918. – 157 с.
5. Шимченко О. Українські людські вигадки // Етнографічний збірник / За редакцією М. Грушевського. – Т.1. – Львів: Друкарня Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 1895. – с. 1-28.
6. Берк П. Язык и идентичность в Италии начала нового времени // НЛО. – 1999. - №36. – Режим доступу до журн.: <http://magazines.russ.ru/nlo/1999/36/berk.html>. – Назва з екрану.
7. Драгоманов М. Малорусские народные предания и рассказы. Издание Юго-Западного отдела Императорского Русского Географического Общества. – К.: Типография М.П. Фрица. – 1876. – 462 с.
8. Драгоманов М. Політичні пісні українського народу XVIII -XIX ст. – Ч.1., Р.2. – Женева: Громада, 1885. – 230 с.

Vynarchuk T. V. Russians and imperial domination in the views of Ukrainian peasants in the late XIXth - early XXth centuries.

The author sets the task to characterize the representation of Ukrainian peasants about the Russians and the imperial power on the basis of the analysis of Ukrainian folklore and ethnographic materials. As a result of studying sources, the author notes that the Ukrainian peasants were aware of the differences between the Russians in language, culture, way of life, economic traditions. Also, Ukrainian farmers expressed dissatisfaction with the consequences of imperial domination: the destruction of Zaporizhzhya Sich, enslavement, Russian seizure of the landlords of the Ukrainian lands, in the folklore.

Key words: national consciousness, the idea of Ukrainian peasants, identity, symbolic interethnic border, Ukrainian intellectuals.

Винарчук Т. В. Россияне и имперское господство в представлениях украинских крестьян в конце XIX – в начале XX вв.

Автор ставит задачу на основании анализа украинского фольклора и этнографических материалов охарактеризовать представление украинских крестьян о россиянах и имперской власти. В результате изучения источников автор отмечает, что украинские крестьяне осознавали отличия от россиян в языке, культуре, быте, хозяйственных традициях. Также украинские крестьяне в фольклоре высказывали недовольствие последствиями имперского господства: уничтожением Запорожской Сечи, закрепощением, захватом русскими помещиками украинских земель.

Ключевые слова: национальное сознание, представление украинских крестьян, самоидентификация, символическая межнациональная граница, украинская интеллигенция.